

5.YILINDA ARAP BAHARI: ARAP UYANIŞI MI YOKSA BÖLGESEL BİR KAOS MU?

Yrd. Doç. Dr. Yiğit Anıl Güzelipek

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, guzelipek@gmail.com

ÖZET

Ortadoğu'da 17 Aralık 2010 tarihinde başlayan ve domino etkisi gösteren sosyo-politik hareketin 5. yılına girilmiş olmasına rağmen halen Arap Baharı'nın amacına ulaşmış başarılı bir hareket mi olduğu yoksa Ortadoğu'yu tümünden kaosa sürükleyecek tarihsel bir hata mı olduğu üzerinde mutabık olunamayan bir tartışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tartışmanın en önemli sebeplerinden birisi hareketin, gerçekleşmiş olduğu her ülkede aynı sonucu doğurmamış olmasıdır. Bir başka ifadeyle sayısı oldukça az olmak beraber bazı ülkelerde bu süreç demokratik reform mücadelesinin ilk adımını oluşturmuş, Suriye, Libya ve Mısır örneklerinden hareketle bazı ülkelerde de uzun yıllar devam etmesi beklenen bir kaosa dönüşmüştür. Bu çalışma Arap Baharı'nın amaçları ve sonuçları arasındaki uyumu tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışmada yöntem olarak Almond ve Verba'nın *Politik Kültür Kuramı* kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre Ortadoğu toplumları siyaset kültürü bağlamında Arap Baharı'nın beklenen en önemli çıktısı olan demokrasiye uygun değildir. Arap Baharı'nın gerçekleşmiş olduğu farklı ülkelerin birçoğunda değiştirilmesi planlanan düzenden çok daha kaotik bir yapıya sebebiyet vermesi bu durumu kanıtlar niteliktedir. Son tahlilde Ortadoğu coğrafyasını ilerleyen dönemlerde 2010 öncesine nazaran çok daha kaotik bir konjonktür beklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Demokrasi, Sivil Kültür, Kaos

1. Giriş

Hiç şüphesiz ki 2010 yılında Tunuslu Muhammed Buazizi'nin toplumsal bir bunalımın kişisel bir bunalıma dönüşmesi sonucu kendini ateşe vererek başlatmış olduğu Arap Baharı pek çok insanın tahmin dahi edemeyeceği bir yapıya bürünmüştür. İşsizlik ve kötü yaşam şartları temelli bu hareket aslına bakılacak olursa Arap toplumlarının geleneksel diktatöryal yönetim yapısına karşı başlatmış oldukları bir isyan hareketi niteliğini taşımaktadır.

Öte yandan, Arap Baharı hareketinin bu kadar öngörülemeyen bir yapıya sahip olması iki farklı dinamikten kaynaklanmaktadır. Tunus orijinli bu hareketin, bunalım dönemlerinde vatandaşın hükümete karşı yapmış olduğu münferit protestolardan birisi olmasının ötesinde domino etkisi şeklinde son derece geniş coğrafyalara yayılan bir halk hareketi olması her şeyden önce Arap toplumlarının benzer konulardaki geçmiş tecrübelerine ters bir durumdur. Bir başka ifadeyle modern dönemde Arap toplumlarının demokratikleşme faydası doğrultusunda yönetime karşı isyanvari bir harekete girişmiş oldukları kayda değer bir örnek yoktur.

İkinci olarak ise başta Tunus Eski Cumhurbaşkanı Zeynel Abidin Bin Ali, Libya Eski Lideri Muammer Kaddafi ve Mısır Eski Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek olmak üzere güçleri ve halk üzerindeki sahip oldukları kontrol ve etkiyle ün salmış diktatörlerin muhalif bir hareket sonucunda devrilecekleri de pek çok kişi tarafından beklenmedik bir olay olarak nitelendirilmiştir. Pek çok askeri darbe veya halk hareketinde olduğu gibi yönetim sınıfının iktidardan indirilmesiyle beraber yeni yönetici sınıfın ne şekilde oluşturulacağı sorusu farklı ülkeler özelinde Arap toplumunun ortak politik kaygısına dönüşmüştür. Genellikle geçici hükümet konseyleri şeklinde üretilen geçici çözümlerin neticesinde Arap Baharı'nı tecrübe eden hemen hemen bütün ülkelerde halen devam eden bu süreç bütün bu ülkeleri eskisinden çok daha kaotik bir yapıya dönüştürmüştür.

Bu nedenle, oldukça fazla bilinmezliğin bir arada yaşandığı kanlı bir süreç olan Arap Baharı, başlangıcından kısa bir süre sonra hem içsel hem de dışsal dinamikler tarafından sorgulanmaya başlanmıştır. Arap Baharı'nın sorgulanması süreci en basit ifadeyle "*Başlatılan bu hareket elde edilen sonuçlara tercih edilebilir mi?*" sorusuna bağlı olarak işlemektedir. Bu bağlamda Arap Strateji Formu sadece 2010-2014 yılları arasında yaşanan gelişmelerin ekonomik maliyetinin 833.7 milyar dolar, iç ve dış göç nedeniyle meydana gelen mülteci krizinin dış ülkelere maliyetinin 48,7 milyar dolar; daha da önemlisi meydana gelen çatışmalar ve terör eylemleri nedeniyle hayatını kaybeden ve yaralanan insan sayısının da 1.34 milyon olduğu bilgisini vermiştir. (<http://www.trthaber.com/haber/dunya/arap-baharinin-ekonomik-maliyeti-833-milyar-dolar-222944.html>)

Yukarıda verilen bu bilgiler ışığında siyasette ve toplumsal yaşamda demokratikleşme ve insan haklarına daha saygılı rejimler arzusuyla başlayan bu süreç ulaşılan mevcut durumda hedeflenen gelişmelerden hiçbirisini

sağlayamamıştır. Tam aksine altyapı, üstyapı, insan gücü, siyasi gelenekler ve ekonomik yapılarının da çökmesi sebebiyle hedeflenen gelişmelerin sağlanması çok uzun bir süre boyunca da mümkün görünmemektedir. Çalışmanın bu bölümünde öncelikle Arap Baharı'nı ortaya çıkaran dinamikler tartışılacak daha sonra ise Almond ve Verba'nın Politik Kültür Kuramı, Arap Baharı'na uyarlanacaktır.

2. Arap Baharı'nı Meydana Getiren Sosyoekonomik ve Dışsal Dinamikler

1950'li yıllardan itibaren askeri darbelerle yönetime gelen Arap liderler idare etmiş oldukları halklarla aşağıdaki hususlarda adeta yazısız bir anlaşma yapmıştır.

- 1) Sosyal hizmetler, sağlık ve eğitim hizmetlerinin sağlanabilmesi için güçlü bir bürokrasi geleneğinin kurulması;
- 2) Başta İsrail'le yaşanan sorunlar kaynaklı, genişletilmiş bir güvenlik paradigmasının ve güçlü bir askeri yapının oluşturulması;
- 3) Devlet sektörüne ait çok sayıda fabrika ve firmanın kurulması;
- 4) Temel gıdaların ve enerjinin devlet tarafından sübvansede edilmesi (Wincker, 2013)

Görüldüğü üzere Soğuk Savaş'ın başlamasıyla beraber uluslararası sistemde kendini gösteren ideolojik kamplaşmalar kendini Ortadoğu'da da göstermiş ve Mısır, Libya ve Suriye'nin de içinde bulunduğu birçok ülke sosyalist ideolojiyi ve uygulamalarını benimsemiştir. Yukarıda özetlenen dört maddenin ikincisi hariç hepsi halk ile yönetici sınıf arasındaki bağları güçlendirerek rejimlerin meşruiyetini arttırırken, genişletilmiş güvenlik paradigması zamanla toplumsal özgürlükleri bastırarak sadece itaat eden halk kitleleri oluşmasını sağlamıştır. Bir başka ifadeyle Arap toplumları yaşamsal ihtiyaçları devlet tarafından karşılanarak tebaalaştırılmıştır. Tüm komünist geçmişe sahip ülkelerde olduğu gibi Arap Baharı'nı tecrübe eden ülkelerde de her ne kadar halkın, asgari yaşamsal ekonomik ihtiyaçlarının karşılanmasından ötürü tatmin olması beklense de sistemin yapısı gereği gelişime ve değişime kapalı olması nedeniyle başta Libya, Mısır ve Suriye örnekleri olmak üzere ekonomik sistem yıllar içerisinde kendini yenileyememiş ve liberal kapitalist dalgaya karşı koyamamıştır.

Bu yolla ekonomik açıdan halk yanlısı görünen rejimler ilerleyen süreçlerde *koru imparatorluğuna* dönüşerek içsel meşruiyetlerini arttırma yoluna gitmişlerdir. Bu rejimlerin dışsal meşruiyetlerini ortadan kaldıran olay ise 11 Eylül 2001 saldırıları olmuştur. Bu tarihten sonra ABD'nin Ortadoğu politikası salt jeostratejik çıkarların ötesinde ideolojik kaygılarla şekillenmeye başlamıştır. Ortadoğu'daki otokratik rejimlerin liberal rejimlere dönüştürülmesini hedefleyen proje kısa ve orta vadede bölge ülkelerinin de en büyük korkusu olan İslamcılara iktidara taşıma riskini beraberinde getirmiştir. (Altunışık, 2013) Bu durumun sebep olması mümkün en büyük risk ise Arap Baharı'nın bir demokratikleşme hareketi olmayıp sadece otokratik iktidarlara teokratik iktidarla dönüştüren siyasal bir hareket olma tehlikesidir.

Böylesi durumlarda hedeflenen dönüşümün sağlanamamasının en temel sebebi ortaya çıkan güç boşluğu sonrasında gücün yeniden paylaşımında aktörler arası asgari uzlaşmaya gidilememesidir. Bir diğer ifadeyle aktörler ekonomik yapının yeniden şekillendirilmesinden güvenlik ve dış politika konularına kadar ortak bir konsensüsün sağlanmasından ziyade bireysel güçlerini maksimize etme yolunu seçmektedirler. (Asseburg ve Wimmen, 2016:6) Bu nedenden ötürü Suriye başta olmak üzere Arap Baharı'nı tecrübe eden ülkelerin çok büyük bir kısmında muhalif hareketler tek bir merkezden yürütülemediği ve muhalif cepheler içerisinde de gerek etnisite, gerek mezhep gerekse de ideoloji odaklı çok sayıda fraksiyon türemiştir. Sadece Suriye özelinden hareket edecek olursak, sayıları yaklaşık 100.000'i bulan silahlı direnişçiler yaklaşık 25 alt gruba bölünmüştür. (<http://t24.com.tr/haber/suriyede-muhalifler-bin-parca-hangi-grup-ne-istiyor,242860>)

Enflasyon, işsizlik ve sosyal gelir adaletsizliği gibi nedenlerin yanında siyaset özelinde toplumsal sisteme katılım eksikliği de Arap Baharı'nın meydana gelmesindeki en önemli nedenlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. En temel haliyle otokratik rejimlerin, uygulamalarına veya kendilerine karşı muhalif hareketleri gerek kolluk kuvvetleri gerekse devletin istihbarat birimleri tarafından bastırılmasının neticesinde en temel insan haklarından birisi olan ifade özgürlüğü Arap toplumlarının birçoğunda gelişme imkanı dahi bulamamıştır. Bu bağlamda siyasetin neden olmuş olduğu toplumsal baskılar ilk fırsatta rejimleri devirmeye yönelik silahlı mücadele hareketine dönüşmüştür. 2011 yılında Libya'da hukukçu ve insan hakları aktivisti Fathi Terbil'in iktidarı hedef alan muhalif açıklamalarının neticesinde tutuklanmasının ardından ülkedeki ilk geniş kapsamlı hükümet karşıtı protestolar başlamıştır. (<http://outernationalist.net/?p=1927&page=4>) Burada üzerinde durulması gereken önemli noktalardan birisi de siyasal katılım kültürünün eksikliğinin Arap Baharı sürecine olan etkisidir. Her ne kadar demokratik haklar bağlamında siyasi katılım, ifade özgürlüğü gibi talepler bu hareketin doğuşundaki temel etkenler olsa da siyasi katılım kültürünün Arap toplumlarındaki eksikliği yeni düzenin kurulması aşamasında da kendini göstermiştir ve eski düzende muhalif olunan değerlerin ve uygulamaların benzerleri de yeni düzende

kendini göstermeye başlamıştır. Bu durum ise en azından Arap Baharı hareketinin gelişim sürecinin demokratikleşme talepleri doğrultusunda ortaya çıkan bir taban hareketi olmadığı, tam aksine tamamen iktidar ve güç paylaşımı olduğu yönündeki düşünme eğilimini arttırmaktadır. Bir başka ifadeyle son 5 yıldır Arap toplumlarında devam eden bu güç boşalmasının temel sebebi eski düzenin uygulamaları değil; uygulamaların kimler tarafından tatbik edildiği sorunsalıdır.

Son olarak ise basın sansürü ve sosyal medya yasaklarının Arap Baharı sürecinin başlamasındaki en önemli etkenlerden birisi olduğunu söyleyebiliriz. Küreselleşme süreciyle beraber uluslararası sistemdeki etkileşimin önemli bir kısmının sosyal medyaya kaydığını iddia etmek mümkündür. Özellikle genç neslin kendini gerçekleştirmesinde ve dış dünyaya açılmasında sosyal medyanın oynamış olduğu rol yadsınamaz. Aslına bakılacak olursa internet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan sanal toplumun da klasik topluma benzeyen ortak yanları mevcuttur. Tıpkı klasik toplumlarda olduğu gibi sanal dünyada da bir birlikteliğe ait olma duygusu ve ortak bir hedefi gerçekleştirme eğilimi vardır.(Szajkowski, 2011) Bu bağlamda Arap ülkelerinde gelenekselleşmiş basın sansürlerinin yanında bir de Mısır'ın ve Suriye'nin devrimci hareketler öncesinde ve esnasında sosyal medyayı yasaklaması özellikle genç nüfusun Arap Baharı'na büyük oranda destek vermesine sebebiyet vermiştir. Öyle ki süreç boyunca toplu gösterilerde halkın bir araya gelebilmesi, muhalif grupların aralarındaki iletişimi ve yardımlaşmayı sağlayabilmesi çok büyük oranda sosyal medya üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Arap Baharı'nı ortaya çıkaran temel dinamikler analiz edildikten sonra ortaya çıkan temel soru şu olmalıdır: "*Arap toplumlarının sosyal ve siyasal dinamikleri Arap Baharı'nın öngörmüş olduğu demokratik yeni yapılanmayı kabul etmeye müsait midir?*" Bu noktada, bahsedilen uyumluluk analizi Gabriel Almond ve Sidney Verba'nın Sivil Kültür çerçevesine oturtularak sunulmaya çalışılacaktır.

3. Politik Kültür Kuramı Bağlamında Arap Baharı'nın Analizi

Uluslararası sistem toplumsal ve siyasal dönüşümler üzerinden açıklanmaya çalışıldığında ilk akla gelen kırılma noktası şüphesiz ki Fransız İhtilali'dir. İdeolojik yönü son derece baskın olan Fransız Devrimi'nin sonrasında Sanayi Devrimi yaşanmış ve bu endüstriyel dönüşümün neticesinde çok uluslu imparatorlukların sonunu hazırlayan 1. Dünya Savaşı yaşanmıştır. 1. Dünya Savaşı sonrasında hazırlanmış olduğu dünya düzeninde Avrupa'da faşizm etkisi göstermeye başlamış ve 1945 sonrası oluşan yeni dünya düzeninde batılı değerler ve komünizm ön plana çıkmıştır. Nihayetinde 1991 sonrası Doğu Bloğu'nun yıkılmasıyla beraber demokrasi ve liberal değerler *en güçlü halka* mantığıyla uluslararası sistemdeki üstünlüğünü ilan etmiştir. Uluslararası sistemde yaklaşık iki asırlık bir süre içerisinde meydana gelen bu yıkıcı dönüşümler toplumsal ve siyasal yapıları birtakım yeni kavramlarla açıklamayı zorunlu kılmıştır.

Bu hızlı değişim sürecinde politik kültür kavramı pek çok ülkenin yaşamış olduğu sorunların nedenleri ve çözümleri bağlamında ortaya sunulan bir kavram olmuştur. Günümüzde genellikle politik kültür kavramı toplumsal değişimi, sisteme yönelen desteği, bireylerin sistemle ilişki kurma biçimlerini anlamakta ve politikanın yapım ve uygulama aşamalarını analiz etmede son derece yararlı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.(Akt. Sitembölükbaşı, 1997) Aslına bakılacak olursa politik kültür kavramını açıklayan en güzel örnek Şaban Sitembölükbaşı'nın aktarımıyla David Elkins'in *Manipulation and Consent* isimli eserinden verilmektedir:

"Kanada'da adaylar seçimi kaybettiklerinde bazı tercihlerle karşı karşıya kalırlar: Yeniden sayım istemek, sonucu kabul eden öfkeli bir konuşma yapmak, en iyi kişinin kazandığını kabul etmek, tekrar aday olmak vs. bu tercihler arasında sayılabilir. Kanada'da yenilen hiçbir aday rakip bir kimseye suikast yapmayı düşünmez. Yenilen hükümetler de orduyu ve polisi hukuk dışı yollardan iktidarı ele geçirmeye davet etmez. Bununla birlikte bunlar düşünülebilir mantıklı ihtimallerdir ve bazı kültürlerde sık sık gerçekleşen tercihlerdir. Önceki ihtimallerin ortaya çıkması ve sonrakilerin akla bile gelmemesi Kanada siyasi kültürünün doğasını yansıtmaktadır." (Akt. Sitembölükbaşı, 1997)

Almond ve Verba 1963 yılında Sivil Kültür adını vermiş oldukları çalışmalarında yukarıda Kanada siyaseti özelinde tartışılan ideal siyaset kültürünü *katılımcı politik kültür* olarak tanımlamıştır. Yine yapılan çalışmaya göre bu katılımcı siyaset kültürünün işleyebilmesinin en önemli şartı siyaset kültürü ve siyaset kurumları arasındaki uyumdur. Buna ek olarak katılımcı politik kültürün oluşturulabilmesi için devlete önemli yükümlülükler düşmektedir. Bu bağlamda Almond ve Verba'ya göre devlet vatandaşlarını kamusal olaylara daha fazla dahil olma konusunda desteklemeli ve sosyal gruplar arasındaki farklılıkları tolere etmede daha hassas olmalarını sağlamalıdır.(Andrews, vd.,2011) Almond ve Verba'nın üzerinde durmuş oldukları dinamikler esasen yönetenlerle yönetilenler arasındaki ayrımın mümkün olduğunca ortadan kaldırıldığı bir siyaset kültürünü işaret

etmektedir. Bu sayede kurumlar, devletin halk üzerindeki baskıyı arttırma aracı olmaktan çıkıp, tam tersine katılımcı politik kültürün işleyişini sağlayan mekanizmalar haline gelmektedir. Son tahlilde, Sivil Kültür Kuramı demokratik rejimlere dönüşümün gerçekleşmesinde sadece ortak iradenin varlığını yeterli görmeyip, bunun yanında gerek toplumsal gerek kurumsal anlamda modernize edilmiş ve olgunlaşmış moral değerlerin varlığını da elzem olarak görmektedir.

Tam bu noktada üzerinde düşünülmesi gereken soru Arap Baharı'nı tecrübe eden toplumların sahip olduğu sosyo-politik ve ekonomik dinamiklerin Almond ve Verba'nın Politik Kültür Kuramı'na ne kadar uyduğudur. Şüphesiz ki daha önceki bölümde değinildiği üzere sosyal adaletsizlik, siyasi katılım eksikliği, devletin halk üzerindeki baskıları ve sansür uygulamaları Arap Baharı'nı başlatan temel sebepler arasındadır ancak sosyo-politik anlamda modernize olamamış toplumlardaki siyasi katılım arzusu kısa bir süre içerisinde iktidarı paylaşma çabasından çok, gücü tekeline alma mücadelesine dönüşmektedir. İçerisinde çok fazla dinsel ve etnik çeşitliliği barındıran Arap toplumlarında bu güç mücadelesi maalesef kolayca iç savaşa dönüşmektedir.

4. Sonuç

2010 yılında Tunus'ta başlayan ve kendini uluslararası kamuoyuna demokratikleşme hareketi olarak tanıtan Arap Baharı 5. yılında bizlere önceki dönemlere nazaran çok daha kaotik ve çatışmacı bir Ortadoğu coğrafyası profili sunmaktadır. Özellikle Arap Baharı hareketinin varisleri konumundaki Mısır'da ve Suriye'de durum gün geçtikçe kötüleşmektedir ve meydana gelen mülteci krizinin etkisiyle Arap Baharı küresel bir sorun haline dönüşmüştür. Hareket demokratikleşme faydası doğrultusunda başlatılmış olsa da Arap toplumlarının demokrasi geleneği konusundaki yetersizlikleri ve tecrübesizlikleri radikalizmle birleşince ortaya çıkan yeni düzen, düzensizlikten ibaret kalmıştır.

Uluslararası aktörlerin de soruna angaje olmasıyla beraber özellikle Suriye Krizi büyük güçlerin kuvvetlerini test ettikleri bir deneme tahtasına dönüşmüştür. Arap Baharı süreciyle ilgili en karamsar tablo ise yaşanan can kayıplarının yanında çöken ulusal ekonomilerin ve işlemez hale gelen devlet kurumlarının ne şekilde yeniden inşa edileceği sorunsalıdır. Son tahlilde, kısa vadede Ortadoğu coğrafyası için iyimser tahminlerde bulunmak mümkün görünmemektedir. Hareketi Arap uyanışı olarak nitelendirmekten ziyade Arap kaosu olarak nitelendirmek mevcut durumla daha çok uyumaktadır.

Kaynakça

Altunışık, Meliha, Benli. (2013) "Ortadoğu'da Bölgesel Düzen ve Arap Baharı", *Ortadoğu Analiz*, 5(53):73

Andews, Rhys. vd., (2011) "Promoting Civic Culture by Supporting Citizenship: What Difference Can Local Government Made?", *Public Administration*, 89(2): 596

Asseburg, Muriel. ve Wimmen, Heiko.(2016) "Dynamics of Transformation: Elite Change and New Social Mobilization in the Arab World", *Mediterranean Politics*, 21(1): .6

Szajkowski, Bogdan. (2011) "Social Media Tools and the Arab Revolt", *Alternative Politics*, 3(3): 422

Turan, İlber. (?) "Türkiye'de Siyaset, Süreklilik ve Değişim", İstanbul: Der, Aktaran: Sitembölükbaşı, Şaban. (1997) "Siyasal Kültürün Kavramsallaştırılmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(?): 250

Yousif, Tarik M., (2004) "Development Growth and Policy Reform in the Middle East and North Africa Since 1950", *Journal of Economic Perspectives*, 18(3):. 92-94 ve El-Ghonemy M.Riad (1998), *Affluence and Poverty in the Middle East*, Routledge: 71-151, aktaran Winckler, Onn (2013), "The Arab Spring: SocioEconomic Aspects", *Middle East Policy*, 20(4):. 68

Arap Baharı'nın Ekonomik Maliyeti 833 Milyar Dolar, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/arap-baharinin-ekonomik-maliyeti-833-milyar-dolar-222944.html>, erişim tarihi 23.02.2016

Suriye'de Muhalifler Bin Parça: Hangi Grup Ne İstiyor?: <http://t24.com.tr/haber/suriyede-muhalifler-bin-parca-hangi-grup-ne-istiyor,242860>, erişim tarihi 17.03.2016

<http://outherninternationalist.net/?p=1927&page=4>, erişim tarihi 17.03.2016